

Europa en de buiten-Europese wereld

In het onderstaande wordt ingegaan op de kritiek die de heer Bejczy in zijn discussiestuk op de stofomschrijving heeft geleverd. Discussie als zodanig is uiterst welkom indien deze bijdraagt tot het begrip van een problematiek. In dit geval overheerst echter de tegenzin doordat de teneur van het discussiestuk nodeloos negatief is, waardoor het - zelfs bij weerlegging van het merendeel van de kritiek - voor het vak (en dit eindexamenonderwerp in het bijzonder) schadelijk kan werken.

13

Toen het thema 'Europa en de buiten-Europese wereld 1150-1350' als eind-examenonderwerp werd voorgesteld, waren de indieners er bij voorbaat van overtuigd, dat het een waagstuk was.

Allereerst omdat het om een onderwerp met een sterk cultuur-historisch, of zelfs mentaliteits-historisch karakter ging; bovendien omdat het (voor het eerst sinds zeer lange tijd) een *middeleeuws* onderwerp betrof. Dit betekende dat de presentatie en de selectie van de stof meer dan ooit met zorg dienden te worden bekeken. Immers, niet alleen kon in de uiteenlopende geledingen van het onderwijs bij de leerling - met wie primair rekening gehouden diende te worden - slechts een geringe vertrouwdeheid met tijdvak en benaderingswijze worden verondersteld, maar eveneens zou voor vele docenten de thematiek enigszins aan de marge van hun interesse liggen. De haast vanzelfsprekende aansluiting van onderwer-

pen als *Een samenleving op de rails* of *De eenwording van Nederland* bij de gemiddelde oriëntatie van de docent, zou bij *Kennis op kamelen* (de gekozen hoofdtitel voor 'Europa en de buiten-Europese wereld', die om onduidelijke redenen uit de 'officiële' versie is verdwenen) ontbreken.

Toch was het enthousiasme groot. Waar in België een mooi project van prof. J. Janssens van de UFSAL te Brussel na de fraaie tentoonstelling *En toch was ze rond ... Middeleeuws mensen wereldbeeld*, nauwelijks doorwerking in het onderwijs vond, kon dit eindexamenonderwerp een welkome stap verder opleveren. Een blik vanuit het Europa op de drempel van de 21e eeuw naar de meest dynamische periode van 'wereldverkenning' in de middeleeuwen zou als 'eye-opener' kunnen werken.

Juist daarom diende het onderwijsveld te worden bediend met een hanteerbare stofomschrijving die een brug kon slaan naar dit lastige onderwerp.

De stofomschrijvingscommissie ervoer de problematiek van fascinatie tegenover kennisbarrière bij haar delicate

werk om de aanvankelijk ingediende, beknopte beschrijving uit te werken tot een hanteerbare stofomschrijving. Het feit dat zij was samengesteld uit één mediaevist met een universitaire werkring, één vakdidacticus met een scholing in de middeleeuwse geschiedenis en vier historici uit uiteenlopende, andere geledingen van 'het veld' leidde tot een stimulerend steekspel. Vakinhoudelijke voorkeur en didactische haalbaarheid werden daarbij voortdurend aan elkaar getoetst.

Spoedig werd besloten tot een uitwerking op twee niveaus. In de stofomschrijving voor vbo-mavo zouden vooral middeleeuwse reizigers en hun ontdekking van de wereld centraal staan. De stofomschrijving voor havo-vwo zou meer op aspecten van kennisverwerking, kennisoverdracht en beeldvorming in de middeleeuwen geconcentreerd zijn.

In beide gevallen werd al gauw duidelijk, dat een basale introductie van middeleeuws Europa noodzakelijk was, zonder dat er ruimte zou zijn voor een werkelijke 'plattegrond' van de Europese middeleeuwse samenleving. Van de zijde van de CEVO kreeg de

stofomschrijvingscommissie de bevestiging dat opname van een dergelijk onderdeel in de stofomschrijving implieerde dat het daarmee tot te toetsen stof zou behoren. Een stofomschrijving kan hoe dan ook niet dienen voor het geven van een totaaloverzicht, maar slechts voor het leggen van thema-specifieke accenten. Voor het overige ligt hier een uitdaging voor de katernenschrijvers.

Vanuit didactisch oogpunt werd gekozen voor een zodanige presentatie van de problematiek en een zodanige selectie van de feiten dat het mogelijk zou zijn het proces van kennisvermeerdering en beeldverandering in vereenvoudigde vorm weer te geven. Het bleek zonder zo'n simplificatie nauwelijks mogelijk de complexe interactie van oude en nieuwe beelden, ontoegankelijke en toegankelijke kennis etcetera inzichtelijk te maken.

In zekere zin betekende dit een doelbewuste keuze voor een karikatuur. Maar wat is geschiedschrijving - op ieder niveau - anders dan een selectieve representatie? Iedere selectie van informatie, iedere keuze voor een bepaalde beeldvorming leidt onmiskenbaar tot het weglaten van nuanceringen of detaillering van het beeld. Met de onderwijsdoelen voor ogen zijn dergelijke concessies echter onvermijdelijk. Verschil van mening over de gemaakte keuzes blijft uiteraard mogelijk; het achterwege laten van keuzes is echter ondenkbaar.

Een platte voorstelling

Onder het kopje 'vreemde fouten' meent de heer Bejczy allereerst de vinger te moeten leggen op een door de stofomschrijving gevestigde misvatting dat de middeleeuwers zouden denken dat de aarde plat was. Er wordt in de stofomschrijving echter duidelijk onderscheid gemaakt tussen het *symbolische* wereldbeeld, zoals weergegeven op de OT-kaarten en het daarnaast (of daar tegenover) bestaande idee van de tegenvoeters en het overheersen van de voorstelling bij geletterden dat de aarde 'het bolvormig centrum van een eveneens bol- of eivormig heelal' was. Dat tussen symbolische voorstelling en geleerde kennis een spanning bestond, zoals bijvoorbeeld in Isidorus van Sevilla's *De rerum natura*, is onmiskenbaar. Wie iets begrijpt van de middeleeuwen en de rol van het symbool in de beeldvorming, zal beseffen dat juist voor niet-geletterden, in het bijzonder

Miniatuur uit een Arabisch manuscript uit 1237.

'Met alle respect voor de verworvenheden van de Latijns-christelijke cultuur van de middeleeuwen, moet men toch constateren dat de impulsen voor vernieuwing van elders moesten komen.'

de grote massa van de middeleeuwse bewoners van Europa, het scheiden van de door ratio en symbool bepaalde beelden zeer moeilijk was, zelfs indien ervaringskennis (zoals nautische ervaring) tegenargumenten leverde. De stofomschrijving geeft dit probleem vereenvoudigd, maar adequaat weer. Elementen uit de geleerde argumentatie in Bejczy's kritische nota hebben ruimschoots behoord tot de aanvaankelijk voor de stofomschrijving vervaardigde dossiers. Vereenvoudiging van de informatie door concentratie op Ptolemaeus leek echter een goede manier om de complexe veranderingen in kennissystemen en beeldvorming te presenteren. Waar Aristoteles wellicht nog noembaar zou zijn, is dat met Macrobius al helemaal niet meer het geval. Maar *tegen* het opnemen van Aristoteles pleit het feit dat daarmee een enorm, te toetsen, probleemveld zou worden toegevoegd aan de examstof, terwijl gelijktijdig de discussie zou worden geopend of naast

Aristoteles niet evenzeer geleerden als Eudoxos van Knidos en Hipparchos van Nikaia, die uiterst wezenlijke bijdragen aan het wereldbeeld hebben geleverd, zouden moeten worden genoemd. Dit is voor iedere realist echter ondenkbaar. Hetzelfde zou gelden voor de (door Bejczy niet genoemde, maar minstens zo interessante) doorwerking via Johannes Scotus Eriugena, Johannes de Sacrobosco en anderen. In al dergelijke gevallen legt geleerd detaillisme het af tegen de noodzaak tot beperking. Concentratie op Ptolemaeus is - toegegeven - een ietwat geforceerde kunstgreep, maar sloot beter aan bij vertrouwde kenniselementen. Dit als 'kolder' kwalificeren, neigt naar verdrietige betweterij. Uiteraard zullen ook ten aanzien van deze problematiek de auteurs van katernen en docentenboeken uitvoeri-ger moeten zijn en naast *En toch was ze rond* moeten teruggrijpen op uitstekende werken zoals R. Simek, *Erde und Kosmos im Mittelalter* (München 1992).

Vanwege de noodzaak de te behandelen thematiek af te bakenen met een begin- en een eindsituatie en daartussen een ontwikkeling weer te geven, is in de stofomschrijving - vooral op aandring van de vakleerkrachten in de commissie - gekozen voor een concentratie op enkele 'peilmomenten' bij de weergave der ontwikkelingen. Hierdoor zou de bijzondere dynamiek van met name de dertiende eeuw, waarin vooral de verwerking van nieuwe kennis in de volkstalige literatuur zo'n enorme vlucht nam, de gewenste aandacht krijgen. De grote complexiteit van de veranderingen is aldus teruggebracht tot een hanteerbare structuur.

Misschien is daarbij soms een te grote simplificatie doorgevoerd, zoals bij de duiding van het probleem van de zone-theorie. De stofomschrijving plaatst de 'Sahara-problematiek' primair in de veranderingen in het beeld tussen de 12e eeuw, waarin (zoals in Bejczy's proefschrift, *Pape Jansland en Utopia*, 40-41 verwoord) 'nog algemeen de voorstelling [heerste] dat de evenaar vanwege de hitte zelfs niet kon worden overgestoken', en de 14de eeuw.

Maar ook hier is - in het volledige bewustzijn van de weergave van de thematiek in werken als de *Liber Floridus* van Lambert van St. Omaars en de *Elucidarius* en de *Imago Mundi* van Honorius van Autun etc. etc. - gekozen voor eenvoud waar overvoering dreigde.

Wie zich, zoals Bejczy blijkens zijn commentaar, geroepen voelt de keuze van een middeleeuws onderwerp aan te grijpen voor een compleet stuk wetenschapsgeschiedenis van de middeleeuwen, zal begrijpelijkerwijs teleurgesteld zijn. Wie bovendien niet begrijpt dat het de samenstellers van de stofomschrijving te doen is om de confrontatie van geleerde kennis, geleerde waanideeën, 'volkse' ervaringskennis en misvattingen, alsmede mentale blokkeringen van allerlei aard (en het opheffen daarvan), zal veel in de stofomschrijving missen. Juist dan dreigt ook het gevaar van tendentius lezen, waarvan de genoemde criticaster 'niet geheel gevrijwaard' is.

Bij de pseudo-humoristische wijze waarop de heer Bejczy een zinsnede over de waarde van waarnemingen door zeelieden neersabelt, gaat hij voorbij aan de eerdere passage in de stofomschrijving, over de situatie rond 1150, waarin reeds op het belang van dergelijke waarnemingen wordt gewe-

zen. Ook andere relevante tekstpassages negeert de commentator impliciet. Ook badineert hij de effecten weg, die waren verbonden aan de grote vlucht die de vaart over open zee sinds de 12e eeuw had genomen.

Pape Jan

Het 'leesprobleem' duikt in het bijzonder op bij Bejczy's favoriet Pape Jan. Een onderwerp dat hij in een geheel andere context heeft geplaatst dan andere geleerden, zoals de Groninger hoogleraar Gosman (*La lettre du prêtre Jean*) of de Frankfurter hoogleraar Kniefkamp (*Die Suche nach dem Reich des Priesterkönig Johannes*).

In de details van Bejczy's kritiek gaan opnieuw onbegrip voor de noodzaak tot beperking, bijna beledigend tendentius interpreteren en slecht lezen hand in hand. Men hoeft niet van een gepromoveerd historicus verwachten dat hij berust in het feit dat niet iedereen de conclusies van zijn dissertatie deelt, maar een vermogen tot het nemen van afstand is toch minstens een passende kwaliteit. De criticus toont zich in de volgende passages helaas echter zelfs een meester in het uit zijn verband rukken van citaten. Dat de economische groei in Europa primair tot behoefte aan luxegoederen leidde, staat notabene in de zin voorafgaande aan het citaat over het ook zoeken van afzetgebieden. In zijn kritiek verzwijgt Bejczy het eerste echter, maar haalt hij het later als eigen vondst uit de kast bij zijn kritiek op het tweede element, waarbij hij geen weet lijkt te hebben van de export van linnen naar (Klein)-Azië en allerlei andere pogingen om wel degelijk buiten-Europeanen voor Europese waar te interesseren.

Iets dergelijks doet zich voor bij de kruistochten. De door Bejczy gewraakte passage, over het uiteenvallen van de islamitische wereld, staat in de stofomschrijving in een rijtje van *ontwikkelingen elders*, die van invloed waren, terwijl een aantal aspecten binnen de kerk (zoals het streven naar een nieuw pauselijk leiderschap) onder de *ontwikkelingen binnen Europa* worden genoemd. Inderdaad zijn de vertrouwde, gangbare denkbeelden over het ontstaan der Kruistochten niet uitvoerig als één pakket in de stofomschrijving opgenomen, maar wie onder de kop 3.3.1 leest over godsdienstige motieven tot reizen, vindt al veel relevant, terwijl elders andere informatie staat. Niet zo

gegroepeerd als de heer Bejczy lijkt te willen, maar wel - onder de relevante deelvragen - zo geplaatst als de stofomschrijvingscommissie na lang wikken, wegen, plaatsen en schikken het beste toescheen.

De beperkingen van een stofomschrijving

Wij zien er van af op alle plaatsen in te gaan waar de heer Bejczy slecht leest, half citeert en tendentius interpreteert. Toch lijkt het goed, voor een beter begrip van de stofomschrijving nog op enkele zaken in te gaan.

Wij hebben steeds keuzes gemaakt ten aanzien van inhoud en formulering van de stofomschrijving vanuit het besef dat deze zowel voor vbo/mavo- als voor havo/vwo-leerlingen begrijpelijk moest blijven. Dit leidde tot grote beperkingen ten aanzien van omvang, detaillering etcetera. De vrijgegeven tekst is het resultaat van het geleidelijk steeds verder beknootten van een manuscript dat aanvankelijk nagenoeg tweemaal zo uitvoerig was. De aangehechte literatuurlijst is een extract van een lijst die vele honderden titels telde.

Het resultaat van alle bekortingen verdient op tal van plaatsen geen stilistische schoonheidsprijs. De door Bejczy bij wijze van voorbeeld half geciteerde zin over de '(zee)wegen' wordt echter afgerond met een (door hem niet geciteerde) zinsnede over 'struikrovers en piraten' die betekenis geeft aan de (inderdaad niet fraaie) samentrekking. De vermelding over de rol van liederen is volgens Bejczy 'zonder enige grond', maar past in een beknopte verkenning van middelen van kennisoverdracht vooral voor een ongeletterd publiek. Hiervoor geen oog (of oor) hebben duidt op onbegrip voor de rol van muziek en zang, in het bijzonder in de sfeer van de volkscultuur.

Het scherpslijpen van Bejczy over Avicenna en Averroës, die door ons als 'grote Arabische medici' zijn aangeduid, terwijl hij de nadruk legt op hun rol als commentatoren van Aristoteles, is opnieuw een voorbeeld van onbegrip voor doel en vorm van de stofomschrijving. Bovendien mist deze kritiek een kwalificatie zoals 'the most illustrious name in Arabic medical annals al-Razi's (die te vroeg leefde om te worden opgenomen) is that of ibn-Sina (Latin Avicenna...)' (Hitti, *History of the Arabs*, 367, die zeker op dit punt niet verouderd is), evenals het belang van

ibn-Rushd (Averroës) als fysicus en auteur van een der belangrijkste encyclopedieën. Uiteraard, beiden waren *tevens* belangwekkende filosofen. Maar deze stofomschrijving is niet de plaats om een discussie over wetenschapssystematiek in de Arabische en Latijns-christelijke wereld te voeren. Het voorbeeld was correct en functioneel binnen de gekozen thematiek.

De als 'enormiteit' ge(dis)kwalificeerde aanduiding van Jacob van Maerlant als 'Hollandse dichter' (er staat overigens schrijver) lijkt in het post-AKO-literatuur-prijs-tijdperk een kwalijke misser in de stofomschrijving. Maar 'Vlaamse' zoals Bejczy wil, is minstens zo twijfelachtig. Inderdaad, in de discussie over Jacobs *herkomst* hadden diens Vlaamse wortels al vóór Van Oostrom de beste 'papieren', maar niemand kan ontkennen dat zijn oeuvre vooral in de Hollandse grafelijke context ontstond. Het debat over Maerlant hoort echter, hoe dan ook, niet in de stofomschrijving thuis: de keuze viel op het 'verlegenheids-begrip' 'Hollandse' als het simpelste begrip dat dienst zou kunnen doen ter duiding of lokalisering van de auteur zonder de wel erg academische combinatie 'Hollands-Vlaamse' te gebruiken. De aanduiding 'Nederlandse' was misschien beter geweest.

Andere visies in de wetenschap

Gevangen in zijn afkeer van de stofomschrijving, die de heer Bejczy keer op keer verleidt tot nodeloos vernederende typering, lijkt het wel of de criticus de ogen steeds verder sluit voor ontwikkelingen waarvoor de medievistiek toch bezig is een groeiende interesse te ontwikkelen.

Als voorbeeld mag de kwestie van de Europese oriëntatie op het Atlantisch systeem dienen. De mededelingen in bijvoorbeeld Maerlants *Alexanders Geesten* over de vele eilanden ten westen van Europa, zijn een prachtige onderstreping (uiteraard vanwege alle detaillering weggelaten uit de stofomschrijving) van de vanaf het midden van de 13de eeuw snel toenemende kennis van de Atlantische oceaan en de Westafrikaanse kusten. Stap voor stap - via een soort 'island-hopping' - verkenden de men de zeeën. De expeditie van de gebroeders Vivaldi in 1291 vanuit Genua in de hoop een westelijke route naar Indië te vinden (een poging waarvan de echo's in het *Libro del Conoscimiento* van circa 1340 te lezen

zijn), past in een groeiende interesse voor niet alleen de Noord-west-Afrikaanse kusten als zodanig, maar ook de Canarische eilanden en verder. Het 'richten van de blik naar het westen' duidt op de geheel nieuwe rol van het Atlantisch kuststelsel en de verdere verkenningen, zoals die vanaf circa 1300 in een stroomversnelling kwamen. Dit alles conditioneerde Columbus' (her)ontdekking van Amerika. Wij kunnen ons niet voorstellen dat de heer Bejczy hiervan geen weet heeft.

Waar de heer Bejczy de stofomschrijving 'tendentieuze uitspraken' verwijt, geeft hij telkens zelf blijk van eenzijdig lezen en van onbegrip voor de doelstellingen van de tekst (die onder meer uit de verantwoording valt af te leiden en uit het geheel naar onze mening overduidelijk blijkt).

Met alle respect voor de verworvenheden van de Latijns-christelijke cultuur van de middeleeuwen, moet men toch constateren dat de impulsen voor vernieuwing van elders moesten komen. In geen enkel opzicht beoogt de stofomschrijving de scholier te laten denken dat 'middeleeuwers achterlijk waren'. Het doel is juist begrip bij te brengen voor de ontwikkelingen van de Europese cultuur mede dankzij de inbreng van buiten-Europese culturen. Met de beste wil van de wereld kan daarbij niet worden ontkend dat de Europese universiteiten van de middeleeuwen weinig innoverende potentie hadden en bovendien slechts een klein deel der wetenschappen bestreken. Een blik op het beroemdste middeleeuwse wetenschapssysteem (uit Hugo van St. Victor's *Didascalion*) en de plaats van ethiek, economie, politiek, wapensmedekunst, nautische kennis, agrarische wetenschappen enzovoort (dus uit de sfeer van de *intelligentia practica*, dan wel de *scientia mechanica*) maakt de spanning tussen theoretische en praktische kennis, gezien vanuit het universitaire bestel, duidelijk.

Een s(t)ofomschrijving?

Na het stelselmatig uit zijn verband rukken van passages uit de stofomschrijving, gaat de heer Bejczy over tot het pareren van een door hem als aanval op de kerk gevoelde tendentie in de stofomschrijving, teneinde de lezer ervan te overtuigen dat het om een stofomschrijving gaat. In zijn betoog schuilen veel door ons gerespecteerde overtuigingen, zoals

het belang van de christelijke kerk voor de Europese cultuur, die echter niets afdoen aan de legitimiteit van de voor de stofomschrijving gemaakte keuzes.

Wij zien hier af van het pareren van de talrijke aanvallen op de stofomschrijving, omdat zij telkens weer getuigen van valselijke duidingen van tekstfragmenten en van onbegrip voor de bedoeling. Diverse punten zijn interessant voor een debat, en sommige zullen denkelijk in katernen en achtergrondboeken een plaats krijgen, zonder in de stofomschrijving thuis te horen. Ook hier heeft de stofomschrijvingscommissie - ten behoeve van de leerlingen tussen 15 en 18 jaar - duidelijke keuzes moeten maken en deze soms door voorbeelden kort geïllustreerd. Verschil van inzicht is juist dan mogelijk: voorbeelden kunnen niet iedereen even welgevallig zijn. Maar wie in zo'n geval bijvoorbeeld over de - als altijd sterk bekorte - problematiek rond Frederik II begint te redetwisten en dan blijkbaar geen weet heeft van de letterlijke tekst van het concilie van Lyon (die was verwerkt in door de gehele christelijke wereld verzonden pauselijke bullen, en in geschriften als de kroniek van Emo en Menko) waarin onder de redenen voor Frederiks excommunicatie de keizer met zoveel woorden wordt aangeduid als *amator et cohabitator Sarracenorum* (iemand die de Saracenen liefheeft en ermee samenwoont), boet in aan geloofwaardigheid.

Helaas moeten wij constateren dat het stuk van de heer Bejczy geen oprechte poging tot evaluatie van dit middeleeuwse eindexamenonderwerp is, waarmee het geschiedenisonderwijs zijn voordeel kan doen, maar een aanenschakeling van (soms haast kwaad-aardige) verdraaiingen.

Vervalt daarmee alle verwoorde kritiek? Nee, uiteraard niet. Ook de stofomschrijvingscommissie is zich bewust van het feit dat andere keuzes, andere ordeningen en andere bewoordingen denkbaar zijn. Achteraf mag inderdaad worden geconstateerd dat door de vele bekortingen een tekst ontstaan is, die bijna in telegramstijl de kernpunten van de thematiek presenteert en daardoor te weinig in betoogvorm de interne logica etaleert. Gelijktijdig erkent de commissie dat - vooral als gevolg van de afstand die de meeste leerlingen tot het onderwerp

zullen hebben - veel informatie tot een zodanig elementaire omvang is teruggebracht, dan wel zo selectief is gepresenteerd, dat een welhaast karikaturale abstractie van de werkelijkheid ontstaat. Dit is echter niet meer dan een geraamte dat uiteraard in de katernen en vervolgens in de les moet worden aan- en ingevuld met concrete voorstellingen.

Dat daarmee een negatief, zelfs vals beeld van de middeleeuwen zou ontstaan, is echter volstrekt onjuist. Het onderwerp beoogt, ook/juist in deze vorm, begrip te wekken voor de dynamiek van de meest bruisende periode van de middeleeuwen, en zal dat naar de mening van de commissie ook doen.

De stofomschrijving: een goede zaak voor school en wetenschap

Tenslotte wil ik deze reactie aangripen om een enigszins buiten de kritiek staand punt aan te roeren.

Gaande haar werkzaamheden ging de stofomschrijvingscommissie beseffen, dat bij dit eindexamenonderwerp een complicatie rees die niet voorzien was. Gevraagd naar de beschikbaarheid van primaire en secundaire bronnen, had-

den de indianen een volmondig 'ja' laten horen. Dit positivisme was volstrekt verantwoord indien men uitging van de hoeveelheid edities en publicaties in het Frans, Duits en Engels. Zelfs in het Nederlands was een behoorlijk bestand beschikbaar. Aanschafbaarheid daarvan was echter een ander punt. Hierdoor is de vraag gerezen of een stofomschrijvingscommissie zich moet bezighouden met problemen als de omvang van oplagen en de duur van de leverbaarheid van boeken. Dit lijkt ondoenlijk.

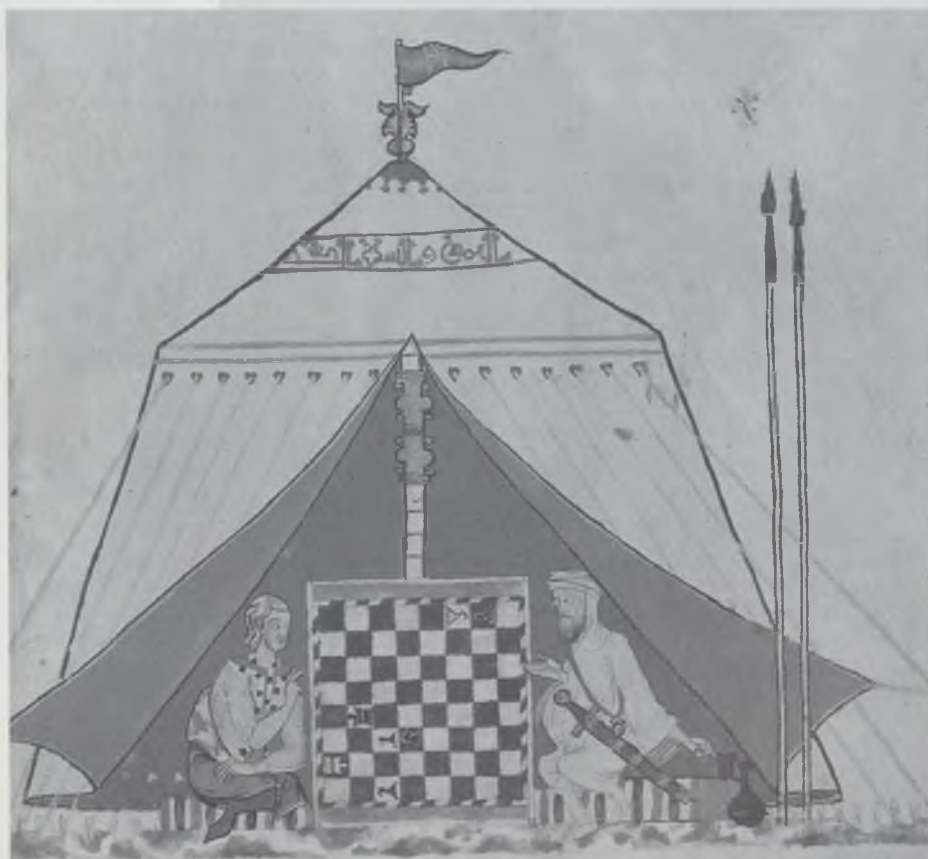
Toch is hierover gediscussieerd. In het bijzonder de vraag of het voor een onderwerp essentieel is dat in de boekhandel verkrijgbare, Nederlandstalige publikaties ruim voorhanden zijn, hield de commissie bezig.

Mogen slechts onderwerpen die daaraan voldoen tot eindexamenonderwerp worden verheven? In dat geval zou het nauwelijks mogelijk zijn om mondiale onderwerpen en/of themata die een spiegel zijn van relatief nieuwe vragen die de hedendaagse samenleving aan het verleden stelt als onderwerp te nemen.

Een en ander legt een extra verantwoordelijkheid op de Nederlandse

schoolboekenuitgevers, om naar aanleiding van een stofomschrijving voldoende materiaal uit te geven, niet alleen in de vorm van katernen maar ook in de vorm van beredeneerde bronselecties (in vertaling), die als werkmateriaal kunnen dienen.

De afwisseling van onderwerpen voor het eindexamen, gekozen uit suggesties die vanuit de onderwijswereld en het academisch veld gedaan zijn, is een kostbare verworvenheid van het huidige examenstelsel! Kostbaar en lastig. Zij dwingt de gemeenschap van historici tot een voortgaande bezinning op de relevantie van themata, perioden en benaderingswijzen. Zij leidt tot discussie over stofomschrijvingen. Indien die discussie op niveau wordt gevoerd, draagt zij bij tot de vitaliteit van een vak dat het waard is om over de volle chronologische lengte van de geschiedenis themata te leveren, die de leerlingen van vbo tot en met vwo vertrouwd maken met de wortels en de wording van verschijnselen die tot en met de dag van morgen hun relevantie behouden.

*Een christen en een moslim spelen schaak.
Miniatuur uit een middeleeuws Spaans schuak-handboek.*